

A feltámadás archeológiája

Bevezető tanulmány a következő négy dolgozathoz

1989. július 16-án, egy hónappal Nagy Imre újratemetése után a barguzini temetőben, nem messze a kidólt kerítéstől, amely a keleti egyház sírhelyeit az ortodox zsidó temetőtől elválasztotta, a sírásók rábukkantak egy csontvázra, amely az un. dinári-pamíri keveredés jegyeit mutatta. A csontváz koponyája keskeny volt, magas homlokú, a felső állkapocsból szokatlanul nagy méretű szemfog állt ki. Néhány gyors mérés után az antropológusok megállapították, hogy a váll méretei centire pontosan megegyeznek annak az uniformisnak a méretadataival, amelyet a Nemzeti Múzeumban Petőfi Sándor egyenruhájaként őriznek. A csontváznak különösen széles, feminin csípőcsontja volt, de a sírásók között található amatőr történész rámutatott, hogy egy kortárs, 1840-es évekből származó leírása szerint (aki, állítólag homoszexuális volt, és így érzékeny az ilyen részletekre) Petőfinek „elasztikus csípője volt”. A feminin csontváz egy olyan tetem közelében nyugodott, amelyet az expedíció tudós tagjai Mihail Karlovics Küchelbecher, egy német származású száműzött és Szibériában elhunyt dekabrista tengerész maradványainak tulajdonítottak. A nőies költő másik oldalán, közelebb a keleti egyház temetőjének határához egy két méter magas mongol sáman csontvázára bukkantak.

Szolzenyicin *Gulagját* 1989-ben jelentették meg kalózkidrásban először Magyarországon. Ekkor nyílt csak lehetőség arra, hogy nyilvánosan lehessen emlékezni azokra a magyar hadifoglyokra, politikai elítéltekre és elrabolt civilekre, akik évekig, évtizedekig Szibériában raboskodtak. Morvai Ferenc, a később politikusi ambíciókat is vizionáló kazánkirály Petőfiben a magyar Gulag-rab archetípusát igyekezett kiásni a kemény szibériai földből; a csontváz személyében az oroszok eredendő bűnét akarta a világnak felmutatni. A kazánkirály azt állította, hogy Petőfi haláláról éppúgy nem lehetett a kommunizmus alatt beszélni, mint a kivégzett miniszterelnökről. Azért kellett a segesvári közös sír mítoszával kábítani a népet, hogy az oroszok bűne homályban maradhasson.

A 26 éves forradalmi hős helyett, aki a szabadságharcosok jeltelen közös sírjában – a forradalmár adekvát sírhelyén – nyugszik, a kazánkirály egy 33 éves, megöszült szibériai rabot ajánlott a nemzet figyelmébe, aki hátrahagyva és elfelejtve gyönyörű fiatal szerelmét és kisfiát, a helyi postamester lányával tengette életét a Bajkál-tó partjain. A romantikus kamasz próféta helyett a rossz fogú megrokkant embert mutatták föl, akinek állkapcsa gennyes kelések helyével volt teli, akinek hiányzott az egyik térdkalácsa. („Talán a vakond vitte el a térdkalácsot a sírból” - találta fején a tudományos magyarázat szögét az expedíció tudós antropológusa.)

Nincsen élet a halál után. Legalábbis a mártír számára ezen a földön. „A kiválasztottak csak a haláluk után ismerhetők fel” – írta Peter Brown, a princetoni történész *Szentesek kultusza* című könyvében. A halál teszi a mártírt, akinek halála

újraírja, újraértelmezi egész élettörténetét. A szent, a mártír, a hős újrateregethető, sőt sokszor csak az újrateregetés után válik szentté a halott, akinek azonban nem lehet új halála, nem élheti túl azt a halált, ami mártírrá tette. Nagy Imrét a kivégzés tette azzá, amivé az élettörténete visszamenőleg lett, Petőfi Segesvár perspektívájából lett nemzedékek hőse, Batthyányt meggyilkolása avatta a nemzet mártírjává, Teleki titokzatos öngyilkosságával vált szimbolikus történelmi figurává. A szent élete megfagy halála pillanatában; nem kaphat új életet és azt követő új halált. A mártír, aki túlélte saját halálát, szerencsétlen evilági figura, az anti-mártír megtestesülése.

A mártírt föl kell emelni, tisztességesen eltemetni, hogy valóban halottá válhasson, hogy szent lehessen. A közösség reintegrálja a halottat a társadalomba, hogy az halottként részese lehessen az élők világának. A végső temetéssel, a temetés rítusával a társadalom is újrateregeti, újrafogalmazza önmagát. Míg nem nyugszik halottként megfelelő nyughelyen, az elhunyt nem igazi halott, addig az élők és halottak világa közti senkiföldjén bolyong. Addig nem távozott el érthető, felfogható, megnyugtató módon, addig nem lehet halottként helye ezen a világon. A temetés rítusával a társadalom felébreszti az elhunytat rossz álmából, és lehetővé teszi számára, hogy biztonságos életet élhessen, mint halott. A végső temetés, a fizikai test megfelelő (módon történő) elhelyezése, új társadalmi testet ad a halottnak. A megtisztított, halottként élő társadalmi lény az addigi bolyongó árnyfigurából halottként létező valóságos személlyé változik: feltámad. Az igazi temetés, amely valóságos halottá teszi az eltávozottat, fel is támasztja őt, hiszen halottként beemeli az élők világába. Megfelelő nyughely vagy megfelelő temetés, megfelelő halál nélkül nincsen mártír.

Petőfi halála és sírja a mártír halála és nyughelye. Petőfi mártírhalált halt, sírja is az igazi hősöké. Segesvár nem a 301-es parcella, nem temetőárok, nem Mariazell, Mindszenty ideiglenes sírhelye. Petőfi majdnem egy fatális félreértés áldozatául esett: Morvai, a kazánkirály, az újvilági posztkommunista kapitalista prototípusa és karikatúrája nemcsak mecénásként, hanem egy új szentkultusz impresszáriójaként akart feltűnni. Morvai összekeverte a segesvári jeltelen közös sírt — a forradalmár autentikus nyughelyét — a rákoskeresztúri gödörrel, ahová az akasztottakat az állatkerti maradványokkal együtt behajították. A kazánkirály a nemzetnek akart ajándékot kikaparni a barguzini sírból, és nem vette észre, hogy a mártír helyett egy halandó testét akarja az ország nyakára sózni.

Mint ahogyan a késő-római arisztokraták, az új magyar magánvállalkozó is privatizálni akarta a szent tetemét. Amikor a tartózkodó és bizonytalan késő kommunista magyar hatóságok nem mertek engedélyt adni a maradványok katonai pompával történő újratemetéséhez, a kazánkirály elhatározta, hogy saját házának udvarán ás méltó sírgödört Petőfinek.

A nemzet — kivéve a megszállottak kis csapatát — negatív csodáért imádkozott. Az országnak nem kellett sem az antropológiai, sem az archeológiai igazság: a nemzet mártírológiai igazságra vágyott. A magyar lakosság többsége nem Petőfi testét akarta, hanem a mártírt, aki megfelelő halált halt, aki a megfelelő sírban nyugodott, aki éppen ezért volt mártír. A sok fohász végül meghallgatásra talált, a nemzet megkapta, amit akart. Tudósokból verbuválódott antropológusok, régészek, igazságügyi orvosszakértők csoportja, amelyben amerikai, szovjet és

NDK-ás szocialista szkeptikusok is részt vettek, a tudomány autoritásával megállapította, hogy az előkerült tetem egy szexuálisan éretlen, ortodox zsidó nő maradványa. És mi lehetne a magyar hősnék méltóbb ellentéte, mint egy szexuálisan éretlen, ortodox, zsidó és ráadásul nő. A szexuálisan ereje teljében lévő, nem zsidó, nem ortodox, nem nő férfihősöket vágyó ország megkönnyebülhetett: és Szegényebb lett egy családás lehetőségével, amely nem adatott meg neki. Az USA – ahová a maradványokat vizsgálatra szállították – pedig gazdagodott egy importált női hullával. Győzött a mártír és a mártírológia igazsága.

* * *

„Amíg a tetemek ideiglenes sírjukban fekszenek, az elhunytak nagyrészt még ahhoz a világhoz tartoznak, amelyet elhagytak... Ez alatt az időszak alatt a halottra úgy tekintettek, mint aki még nem fejezte be teljesen földi létezését...visszatérhet saját elhatározásából, és váratlan felbukkanása rettenetet kelthet...” – írta Robert Hertz *A Contribution to the Study of the Collective Representation of Death* című tanulmányában (eredetileg megjelent az *Année Sociologique*-ban, Vol. X, 1907, pp. 48–137.).

Az elmúlt évszázad magyar története temetési menetek hosszú sora. Száműzésben meghalt, halálba kergetett, kivégzett, temetetlen halottak kísérik, kísértik végig a történelmet. A múltba tűnt rendszerek hatalmasi nyilvánvalóan nem olyanok voltak, mint a késő-antikvitás püspökei, akiknek hatalmi pozíciójuk részben abból eredt, hány jeles halott fölött uralkodtak, hány kitüntetett sír domborult püspökségük határain belül. Az elmúlt politikai rendszerek hatalma részben azon a bizonytalan talajon állt, hány halottól sikerült megvonni a kegyeletet, kit lehetett névtelen, jeltelen sírba kényszeríteni, kinek lehetett nevét elvenni, tetteit elfelejteni. A jakobinusok, az aradi vértanúk, Batthyány, Bartók, Rajk, Károlyi, Jászi, Kéthly Anna, Nagy Imre, Mindszenty akkor is kísértettek, amikor a homályba tűntek veszni. A halottak és a temetetlenek élete, amiként a kora-középkori mártíroké is, a halál perspektívájából kapott értelmet, vált történetileg meghatározóvá. A halál, az el nem temetés új értelmet adott annak a történeti szerepnek, amelyet a halálba úzóttak életükben eljátszottak. A temetés minden ilyen esetben politikai rituálé volt, demonstráció, megdicsőülés, rámutatás, feltámadás.

A dolgozatok kollektív munka termékei, amelynek során a halál, a temetések, az újratemetés történelmi szerepét, kulturális, politikai funkcióját igyekeztek a dolgozatok írói megérteni, elemezni, feldolgozni. A dolgozatok írói két temetéssel, és két újratemetéssel próbálják bemutatni azokat a kulturális és politikai toposzokat, amelyeket a temetések szervezői, fel- és kihasználói próbáltak politikailag kiaknázni a temetések során.

A közös munka kapcsán több dolgozat is született: Kádár János, Mindszenty, Nagy Imre temetésének elemzése, s közülük ez a négy tűnt alkalmasnak arra, hogy bemutassuk, miképpen lehet antropológiai eszközöket, érzékenységet a történelmi elemzés során felhasználni. Ezek a dolgozatok a történelmi antropológiai program első, diákok által készített termékei. Bár írásaikat a szerzők külön-külön maguk jegyzik, ez kollektív alkotás.